

УДК 811.111'42:81'38
DOI: 10.31891/2415-7929-2021-21-35

КУПЧИШИНА Ю. А.
Хмельницький національний університет

МЕТАФОРИЧНИЙ ОБРАЗ ТРАГІЧНОГО В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті запропоновано методику когнітивного аналізу трагедійних контекстів, основою якого є положення лінгвопоетики, розглянуті крізь призму когнітивної парадигми. Залучення такого аналізу уможливило моделювання трагедійної картини світу, яка поєднує текстовий, мовний і концептуальний аспекти. Встановлено, що метафоричний простір трагічного в англомовних художніх текстах утворено за допомогою концептів трагічного – базових елементів авторського світобачення.

Ключові слова: метафоричний образ, когнітивний аналіз, трагедійна картина світу, концепт, концептуальна метафора.

KUPCHYSHYNA Y.
Khmelnytsky National University

METAPHORICAL IMAGE OF THE TRAGIC IN ENGLISH LITERARY TEXTS: LINGUISTIC AND COGNITIVE ASPECTS

This article focuses on revealing stylistic devices and cognitive mechanisms which ensure the formation of verbal images in the English literary texts. The author suggests a methodology of cognitive analysis of English literary texts based on linguistic assumptions of poetics viewed from a cognitive perspective. The application of such analysis made it possible to form the world picture, typical of the tragedy, which unites its aspects, those of textual features, linguistic manifestations and conceptual patterns. The conceptual space of the tragic as an aspect of the respective world picture is claimed to be formed by literary concepts of the tragic as basic units of author's artistic cognition conditioned by the understanding of the tragic and requirements of tragedy as a dramatic genre. It highlights cognitive mechanisms that lead to the emergence of new poetic images which cause a possible breakthrough in the conceptualization of the world. It is proved that the mechanisms of new metaphorical images formation in literary texts are predetermined by cognitive operations of mapping, extension and modification alongside with cognitive procedures of generalization, compression, intertextualization, and perspectivization. The integrative approach to the theory of imagery helped to update the techniques of conceptual analysis of verbal images and to work out the integrative cognitive model of verbal poetic image and image space reconstruction. The major manifestations of the metaphorical world of the tragic comprehension are considered to be biomorphic, anthropomorphic and zoomorphic metaphors. The cognitive operation of modification is defined as predominant in the creation of the metaphorical images of the tragedy because it is aimed at the transformation of the conventional conceptual metaphor, which leads to the emergence of novel senses.

Key words: metaphorical image, cognitive analysis, the picture of the world in tragedies; concept, conceptual metaphor.

Постановка проблеми. У літературних студіях зазначено, що неодмінними рисами трагічного в кожному епоху є загибель або тяжкі страждання індивідуальності, розкриття неможливості замінити втрату людської особистості, ствердження безсмертних суспільно цінних начал, закладених у цій неповторній індивідуальності, і виявлення суспільного сенсу життя людини [7]. Трагічне як естетична категорія завжди має певний суспільноісторичний зміст (Ю.Б.Борев, О.Ф.Лосєв). Якщо в античності трагічне часто тлумачилося як те, що керувало долею людей (Г.М.Підлісна, К.Сторчак), а в середні віки трагічний стан світу пояснювався Богом (Т.В.Ковальова, І.М.Тронський), то джерелом трагічного в новий час є сама людина, глибини її внутрішнього світу, почуття і зумовлені ними дії (А.А. Анікст, А.В. Михайлов, В.Г. Ніконова).

Аналіз останніх джерел. Осмислення трагічного на новому рівні відбулося у зв'язку з поширенням у когнітивних дослідженнях художньої семантики [1; 2; 4] ідеї когнітивізму про існування *концептуальної картини світу* як системи знань людини та її вираження у *мовній картині світу* (О.С.Кубрякова, Б.О.Серебренников, В.М.Телія, Ю.Д.Апресян). Услід за О.С.Кубряковою ми тлумачимо *трагедійну картину світу* як проєкцію концептуальної системи нашого знання, яка утворена вродженими та набутими у процесі пізнавальної діяльності концептами про трагічне [5]. **Мета дослідження** полягає у розкритті метафоричного образу трагічного шляхом реконструкції ключових художніх концептів як складників концептуального простору трагічного.

У ряді досліджень спостерігається явище перетворення базових концептуальних тропів, зокрема метафор, у більш складні концептуальні утворення, які формують семантичний простір художнього тексту. З. Кьовечеш [10] виділяє чотири основні когнітивні механізми поетичного переосмислення базових концептуальних метафор, а саме: 1) *розширення (extension)*, що передбачає появу в концептосфері джерела образу додаткової концептуальної складової чи складових; 2) *нарощування (elaboration)*, основу якого складає зміна ракурсу концептуалізації; 3) *поєднання (combination)*, яке базується на одночасній активації, накладанні декількох базових концептуальних метафор; 4) *перегляд (questioning)*, мета якого поставити під сумнів прийнятність або доречність метафор, збережених у повсякденній свідомості. У перших трьох

випадках художнього переосмислення метафор, при їх розширенні, нарощуванні чи поєднанні, концептуальний аспект очуднення не виходить за межі стертих метафор, на відміну від тих контекстів, де базові концептуальні метафори зазнають докорінного перегляду [10]. Аналізуючи концептуальні метафори, Л.І. Белєхова виділяє лінгвокогнітивні операції *розширення, спеціалізації, модифікації* та лінгвокогнітивні процедури *трансформації, узагальнення та конкретизації* [1, с. 164], деякі з яких було в подальшому застосовано у нашому дисертаційному дослідженні. Для конструювання переосмислених (окказіональних) метафор також залучають прийоми *звуження, покращання, погіршення та поєднання* [1; 2; 7].

У когнітивних дослідженнях метафора розглядається як концептуальний феномен, спосіб концептуалізації абстрактної сфери крізь призму конкретної сфери [6], зумовлений розвитком і становленням нової галузі лінгвістики – когнітивної лінгвістики. При позначенні непередметних сутностей, абстрактних понять перенесення імені має на меті вербалізацію поняття, матеріалізацію в мовному значенні властивостей об'єктів. Концептуальна метафора сприяє більш повному роз'ясненню суті культурної моделі, призводить до появи логічних висновків.

Концептуальна метафора спрямована на осмислення таких понять, як смерть, відчай, самотність, бідність тощо. Такі поняття метафорично співвідносяться з більш простими розумовими просторами, або з такими, що спостерігаються безпосередньо. Невід'ємна присутність метафори у концептуальній системі людини пояснюється тим, що більшість важливих для людини та її діяльності концептів (час, ідеї, емоції) є або абстрактними, або недостатньо дискретними чи структурованими. Разом із тим, в основі метафори може лежати метонімічне перенесення, тобто метафора мотивована метонімією. А. Барселона наводить приклади, в яких метонімія розглядається як основа метафоризації, однак наголошує на тому, що жодна з них не постулює цей процес для всіх метаформ [8]. Ми вважаємо, що концептуальне зміщення метафори і метонімії можливо лише за певних умов. Частотний метафоро-метонімічний бленд базується на метафоричній царині мети, всередині якої простежуються метонімічні зв'язки "частина замість цілого". У статті концептуальна метафора розглядається як лінгвокогнітивний механізм реалізації метафоричного образу, що відтворює авторське відображення цих сутностей і будується на основі концептуальних уявлень або частково співпадає з концептуальними уявленнями про непередметні сутності. Аналіз прозових англійських контекстів творів показав, що концептуальний характер можуть мати не лише різні типи метафор, але й метонімія, образне порівняння та гіпербола.

Антропоморфні та зооморфні метафори, підґрунтям яких виступають концептуальні метафори – найчастіші лінгвокогнітивні механізми реалізації метафоричного образу трагічного. Найбільша група метафор у прозі Р. Бредбері та Д. Делілло пов'язана з метафоричним сприйняттям *смерті*. Решта тропів характеризують такі непередметні сутності, як *біль, відчай, самотність, гріх, бідність*.

Абстрактне осмислення поняття "смерть" в оповіданні Д. Делілло "White Noise" постає через образ білого лебедя: *Shouldn't death, I thought, be a swan dive, graceful, white-winged and smooth, leaving the surface undisturbed? What does it mean to become white? How does it feel to see Death in the flesh, come to gather you in?*

Зооморфна метафора, в основі якої лежить конвенційна метафорична схема СМЕРТЬ – ЦЕ ЖИВА ІСТОТА (DEATH IS A LIVING THING) зазнає **перегляду** і реконструюється у додаткову концептуальну схему СМЕРТЬ – ЦЕ БІЛИЙ ЛЕБІДЬ (DEATH IS A WHITE SWAN). Головний герой незвично зображає абстрактну сутність, і змінює звичне нам уявлення про "чорну" смерть на "білого" лебедя. Таке більш розгорнуте сприйняття створює перлюкутивний ефект на читача, змінюючи архетипні уявлення про усталене абстрактне поняття "СМЕРТЬ". Заголовок роману Дона Делілло "White noise" набуває метонімічного відтінку і допускає множинність інтерпретацій, оскільки символічний зміст білого кольору трансформувалася. У романі білий – це колір змертвіння душі, що символізує відчуття приреченості як наслідок техногенного прогресу.

Природні та штучні поверхні і субстанції (наприклад, дзеркало, віконне скло, вода чи басейн із водою, крапля дощу, аркуш), від яких відображується чи переломлюється світло, викликаючи імпульс думки або певні метаморфози, є символічними у творчості В. Вулф [2]. Символізм дзеркала залежить не тільки від того, що викликає дзеркальне відображення, але й від того, що людина хоче побачити у дзеркалі – себе, правду, ідеал чи ілюзію [там само]. Відображення у віконній шибі може мати як позитивне, так і негативне забарвлення в рамках одного оповідання: *The window panes reflected apples, reflected roses; all the leaves were green in the glass; so fine, so rare, coolly sunk beneath the surface the beam I sought always burnt behind the glass. Death was the glass; death was between us.*

Незвичне осмислення смерті крізь артефакт "дзеркало" реконструюється у концептуальну метафоричну схему СМЕРТЬ – ЦЕ ПРЕДМЕТ (DEATH IS AN OBJECT), яка зазнає **розширення** → СМЕРТЬ – ЦЕ ДЗЕРКАЛО (DEATH IS A MIRROR). Артефакт "дзеркало", що несе в собі негативну конотацію, сприяє увиразненню образу "смерть", доповнюючи мережу образів і символів В. Вулф, котрі можна тлумачити як "мистецькі дивацтва" (за О.П. Воробйовою). Поява дзеркала відкриває доступ до комплексів персонажу, метафоричний образ, що розкриває сутність абстрактних понять стає негативним, як в оповіданнях В. Вулф "An Unwritten Novel", "The New Dress", "The Lady in the Looking-Glass": *People should*

not leave **looking-glasses** hanging in their rooms any more than they should leave open cheque books or letters confessing some **hideous crime**. Шляхом залучення лінгвокогнітивної операції розширення концептуальна метафора ДЗЕРКАЛО – ЦЕ ОБ'ЄКТ (MIRROR IS AN OBJECT) зазнає перегляду → ДЗЕРКАЛО – ЦЕ ОБ'ЄКТ ВІДОБРАЖЕННЯ (MIRROR IS REFLECTION). Вилучаємо прихований смисл у такий спосіб: *дзеркало осмислюється як засіб викриття негативних сторін людської душі, відбиток справжнього "Я", тому його краще сховати*.

Розглянемо наведений приклад, де реконструюється розгорнута концептуальна метафора СТРАХ – ЦЕ КОНТРОЛЬ НАД ЛЮДЬМИ (ЗАСІБ КОНТРОЛЮ) – FEAR IS A WAY/MEAN OF CONTROL: «*When I was younger I scared my mother to death, the things I would blurt out about District 12m about the people who rule the country. Eventually I understood this would only lead to some trouble. So I learned to hold my tongue, and I turn my features into an indifferent mask so that no one could ever read my thoughts*».

У фрагменті авторка використовує не лише лексему *fear*, а інші засоби актуалізації концепту, які є невербальними та виражені імпліцитно: *hold my tongue; turn my features into an indifferent mask; no one could ever read my thoughts*. Шляхом лінгвостилістичного аналізу було визначено, що основою концептуальної моделі є метафора *the mask of indifference*, для приховання почуттів головного персонажу; фразеологічна одиниця *hold my tongue*, яка також базується на метафорі та гіпербола, щоб наголосити наскільки сильно влада контролює населення та вселяє страх людей навіть перед власними думками. Накопичення стилістичних прийомів, не лише інтенсифікує образ страху, а й сприяє створенню стилістичної конвергенції.

Шляхом контекстуально та семантичного аналізу було виявлено, що під час дослідження було залучено лінгвокогнітивні процедури, які сприяють реконструкції концептуальної метафори, яка зазнає **розширення** СТРАХ – ЗАСІБ КОНТРОЛЮ (FEAR IS A WAY) – СТРАХ – ЦЕ ЗАСІБ КОНТРОЛЮ ЛЮДЕЙ, що виражено страхом населення перед владою, а також **спеціалізація** СТРАХ – ЦЕ СПОСІБ КОНТРОЛЮВАТИ ЛЮДСЬКІ ДУМКИ, який спричиняє страх людей перед власними думками.

Часто страх постає у образі живої істоти, оскільки він повністю контролює нас та неначе наділяється якостями людини, реконструюючи концептуальну метафору СТРАХ – ЦЕ ЖИВА ІСТОТА: «*Then came the Dark Days, the uprising of the districts against the Capitol. Twelve were defeated, the thirteenth obliterated. The Treaty of Treason gave us the new laws to guarantee peace and, as our yearly reminder that the Dark Days must never be repeated, it gave us the Hunger Games*» [32, с. 20]. Шляхом семантичного аналізу було виявлено, що під час реконструкції метафори було залучено прийом **модифікації** → СТРАХ – ЦЕ ЖИВА ІСТОТА → трансформується у метафоричну схему СТРАХ – ЦЕ ЧОРНІ ЧАСИ, оскільки смерть постає у конкретному образі чорних (похмурих) часів. У наступному контексті об'єктом концептуалізації є БІДНІСТЬ і похідна концептуальна метафора БІДНІСТЬ – ЦЕ БЕЗВИХІДЬ, а також СМЕРТЬ – ЦЕ БЕЗВИХІДЬ, які пересікаються і формують центр лінгвокогнітивної операції **посєднання**. Крім того, у фрагменті залучені прийоми **нарощування**, оскільки спочатку бідність постає як безвихідне становище, та переміщується у концептуальну схему БІДНІСТЬ – ЦЕ ВИЖИВАННЯ, де виживання означатиме «смерть іншого».

«*Gale and I were thrown together by a mutual need to survive. Peeta and I know the other's survival means our own death*».

Висновки. У результаті дослідження нами встановлено, що когнітивним підґрунтям оригінальних метафоричних образів постають лінгвокогнітивні операції і процедури модифікації (найбільш властиві прозі С. Коллінз, Р. Бредбері), розширення, звуження та спеціалізації (характерні для малої прози В. Вулф), які призводять до зміни архетипних уявлень про людину і навколишній світ, зумовлених відхиленням від базових концептуальних метафор, утілених у цих образах. **Перспективним** видається застосування методики комплексного дослідження стилістичних засобів і лінгвокогнітивних механізмів створення метафоричного образу трагічного для аналізу поетичних текстів.

Література

1. Белехова Л. І. Словесний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) : [монографія] / Лариса Іванівна Белехова. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. — 368 с.
2. Воробьева О. П. Вирджиния Вульф в аспекте языковой личности: когнитивный этюд / О. П. Воробьева // Языки и транснациональные проблемы : материалы междунар. конф. / ИЯ РАН, Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина, Институт развития языка и литературы. — М. : Тамбов: ТГУ, 2004. — С. 50—55.
3. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О. П. Воробйова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. — Т. 14., № 2. — С. 53—63.
4. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : [монографія] / Олена Марківна Кагановська. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. — 292 с.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Елена Самуиловна Кубрякова. — М. : Языки славянской культуры, Рос. академия наук, Институт языкознания, 2004. — 560 с.

6. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры / [под ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной]. — М.: Прогресс, 1990. — С. 387—415.
7. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Віра Григорівна Ніконова. — К., 2008. — 558 с.
8. Barcelona A. Introduction. The cognitive theory of metaphor and metonymy / A. Barcelona // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective / [ed. by A. Barcelona]. — Berlin : Mouton de Gruyter, 2003. — P. 1—30.
9. Cognitive Linguistics Foundations, Scope and Methodology / [ed. by T. Jansen and G. Redeker]. — Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 1999. — 270 p.
10. Kövesces Z. Metaphor: A Practical Introduction / Zoltan Kövesces. — Oxford etc. : Oxford University Press, 2002. — 287 p.

References

1. Byelyekhova L. I. Slovesnyy obraz v istoriko-tipologichnykh perspektivakh: lingvokognitivnyy aspekt (na materialakh amerikanskoy poezii) [monografiya] / Larysa Ivanivna Byelyekhova. — K.: Vyd. tsentr KNLU, 2002. — 368 s.
2. Vorobyova O. P. Virdzhyniya Vul'f v aspektakh movnoy osobystosti: kognitivnyy etyud / O. P. Vorobyova // Movy i transnatsional'ni problemy: materialy mizhnar. konf. / IM RAN, Tambovskiy gos. un-t im. H. R. Derzhavina, Institut rozvytku movy i literatury. — M.: Tambov: THU, 2004. — S. 50-55.
3. Vorobyova O. P. Kontseptolohiya v Ukraini: zdobutky, problemy, prorakhunki / O. P. Vorobyova // Visnyk Kyivskoho natsional'noho lingvistychnoho universytetu. Seriya: Filolohiya. — K.: Vyd. tsentr KNLU, 2011. — T. 14., № 2. — S. 53-63.
4. Kaganovskaya A. N. Tekstovyye kontsepty khudozhestvennoy prozy (na materiale frantsuzskoy romanistiki serediny XIX veka) [monografiya] / Yelena Markovna Kaganovskaya. — M.: Izd. tsentr KNLU, 2002. — 292 s.
5. Kubryakova Ye. S. YAzyk i znaniye: na puti polucheniya znaniy o yazyke: Chasti rechi s kognitivnoy tochkoy zreniya. Rol' yazyka v poznanii mira / Yelena Samuilovna Kubryakova. — M.: YAzyki slavyanskoy kul'tury, Ros. akademiya nauk, Institut yazykoznavaniya, 2004. — 560 s.
6. Lakoff Dzh. Metaforы, Kotorym my zhivem / Dzh. Lakoff, M. Dzhonson // Teoriya metaforы / [pod red. N. D. Arutyunovoy, M. A. Zhurinskoy]. — M.: Progress, 1990. — S. 387-415.
7. Nikonova V. G. Kontseptual'nyy prostranstvo tragicheskogo v p'yesakh Shkspira: poetiko-kognitivnyy analiz: dis. ... doktora filol. nauk: 10.02.04 / Vera Grigor'yevna Nikonova. — M., 2008. — 558 s.
8. Barcelona A. Introduction. The cognitive theory of metaphor and metonymy / A. Barcelona // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective / [ed. by A. Barcelona]. — Berlin : Mouton de Gruyter, 2003. — P. 1—30.
9. Cognitive Linguistics Foundations, Scope and Methodology / [ed. by T. Jansen and G. Redeker]. — Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 1999. — 270 p.
10. Kövesces Z. Metaphor: A Practical Introduction / Zoltan Kövesces. — Oxford etc. : Oxford University Press, 2002. — 287 p.